

- Переклад має читатися як твір, сучасний перекладачеві.
- Переклад може допускати виправлення і доповнення.
- Переклад не може допускати виправлень і доповнень.
- Віршовані твори необхідно перекладати прозою.
- Віршовані твори необхідно перекладати тільки віршованою формою [цит. за : 3, с. 18].

Т. Севорі відзначає, що перекладач сам повинен вибрати шлях між буквальним і вільним перекладом. Для цього твір МП має бути подібним до оригіналу, читатися як оригінал, наскільки це дозволяють норми МП. Інша справа, що різні типи перекладу враховують не всі, а лише деякі з перелічених вимог; і ті з них, що притаманні свавільному перекладу, не можуть бути властивими адекватному перекладу і т. д. Таким чином, для створення цілком позитивного, вдалого перекладу необхідно не тільки передати зміст, а й відтворити форму твору МО в МП, зберегти метрику (для поетичних творів), образність, мовні засоби, стилістичні фігури, тропи, а також передати прагматику твору і авторську інтенцію.

Питання для самоконтролю:

1. У чому полягає складність виокремлення перекладознавства як самостійної галузі філологічної науки?
2. Наведіть відомі вам визначення перекладу.
3. Що становить об'єкт та предмет перекладознавства?
4. У чому полягають відмінності між загальною та частковою теорією перекладу?
5. Назвіть видатних представників галузі перекладознавства.

Тема 2.

ІСТОРІЯ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ ДІЛЬНОСТІ : АНТИЧНИЙ ПЕРІОД

План

1. *Перекладацькі традиції давніх цивілізаційних культур.*
2. *Перекладацькі традиції у Стародавній Греції.*
3. *Розвиток перекладу у Давньому Римі.*

1. Перекладацькі традиції давніх цивілізаційних культур

Немає сумніву, що перші контакти між народами, що говорять на різних мовах, були усними. Переклад, очевидно, досить довго існував без письмової фіксації. У нас майже немає свідчень про переведення бесписьменної пори. Однак історичні дані, а також загальні міркування про наявність різномірних контактів між народами навіть в найдавніші часи дозволяють припускати, що усний переклад з'явився задовго до виникнення писемності.

Найдавніше з відомих нам зображень перекладача – на давньоєгипетському барельєфі відноситься до III тис. до н. е. Тоді завданням перекладача, як і зараз, було, мабуть, забезпечення контакту між людьми, що говорять на різних мовах. Його роль посередника в передачі інформації вважали необхідною і важливою, проте на давньоєгипетському барельєфі фігура перекладача вдвічі менше за розміром фігур сановників, які проводили бесіду, – значить, його розглядали як обслуговуючий персонал, а роль його вважалася другорядною, підпорядкованою. Австрійська дослідниця історії усного перекладу М. Снелл-Хорнбі зазначає, що в Стародавньому Єгипті до перекладача ставилися дещо зневажливо, бо він умів говорити на мові мерзенних варварів і тому сам був гідний презирства. З іншого боку, в давньоєгипетських текстах XXVIII–XX ст. до н. е. неодноразово згадується «начальник перекладачів». Це означає, що перекладачі в Стародавньому Єгипті представляли особливі професійні групи і мали власну ієрархію. Імовірно такі «загони» перекладачів існували при канцелярії фараона і при храмах. Перекладали вони, мабуть, і усно, і письмово. Правда, письмові переклади цієї самої ранньої пори до нас не дійшли.

Перші документальні пам'ятки перекладу в Єгипті відносяться до XV в. до н. е. Це переклади дипломатичного листування з давньоєгипетської мови на аккадським клинописом. Трохи пізніше, за царювання Рамзеса II (XIII ст. до н. е.), Починається епоха найвищого розквіту Стародавнього Єгипту; до неї відноситься найбільша кількість пам'яток перекладу: дипломатичних і договірних текстів. Потім настає деяке затишшя, і нова хвиля перекладів приходить на епоху

завоювання Єгипту Олександром Македонським – адже місцеве населення не знало грецької мови, на якому говорили завойовники і яка була введена як офіційна. У V ст. до н. е. Геродот відзначав: «У Єгипті існує сім різних каст: жерці, воїни, коров'ячі пастухи, свинопаси, дрібні торговці, толмачі і керманічі».

Культура перекладу була також висока і в Стародавньому Шумері. Тут ще до кінця III тис. до н. е. використовувалося письмо у вигляді клинопису, Шумер на ранньому етапі своєї історії потрапив під аккадське панування, але зберіг культурне верховенство. Шумерська і аккадська мови були, мабуть, в рівній мірі вживалися в громадському побуті. Про це свідчать збережені шумеро-аккадські словники, граматичні посібники, а також паралельні списки виразів на цих двох стародавніх мовах. Стародавній Шумер зберіг для нас найпершу в історії людства згадку про перекладачів взагалі. Збереглися глиняні таблички XXIII в. до н. е.), де згадується «мелуській драгоман» (тобто перекладач) і «кутійській драгоман» а також відомості про видачу драгоманам борошна, пива і т. п. У розвитку перекладацької справи в Шумері велику роль грали школи. Шумерська школа є-дуба (тобто «Будинок табличок») склалася в III тис. до н. е. Навчали в ній переписувачів, але, оскільки канцелярських мов було дві – шумерська і аккадська, кожен переписувач обов'язково повинен був вміти перекладати. Керівник школи носив титул «батько дома табличок», викладачів називали «великими братами» а учнів – «синами будинку табличок». Вчення, мабуть, було нелегким, оскільки шумерська і аккадська мови не споріднені одна одній. На випускному іспиті писар повинен був показати вміння перекладати як усно, так і письмово з обох мов, знати основні терміни і їх вимову.

Чималу роль відіграв переклад також і у Вавилоні, Зокрема, становлення аккадської літератури Вавилону цілком базується на перекладацькій діяльності. В основі багатьох відомих творів – переклади шумерських текстів. Навіть відома «Поема про Гільгамеша», записана на 12 клинописних табличках, має, можливо, шумерське джерело. Вавилонська література I тис. до н. е. – це кілька мільйонів клинописних табличок, на яких відображені десятки тисяч текстів.

Прямі згадки про перекладачів відносяться вже до нововавилонського часу – з I тис. до н. е. З цих згадок стає зрозумілою чітка посадова ієрархія «Сепіру», тобто перекладачів, у Вавилоні: царські перекладачі, перекладачі намісників, перекладачі керуючих і, нарешті, перекладачі при військах і храмах. Крім цього, аж до X ст. до н. е. використовується термін *targamanni* – «драгоман». Так називали тільки перекладачів з тубільних мов на аккадську.

Є відомості і про перекладацьку діяльність в стародавній Хетській державі (XVIII–XIII ст. до н. е.), де говорили хетською – індоєвропейською за типом мовою. Починаючи з XV ст. тут виконувалися письмові переклади, наприклад, з хуритської мови на хетську, які представляли собою вільні перекладання з елементами адаптації. Про контакти з іншими стародавніми культурами дійшли до нас шумеро-акадо-хетські словники. Судячи з пам'ятників і непрямим свідченням, тут існувала як культура послівного перекладу, так і культура вільної обробки вихідного тексту. Шумерська література зробила істотний вплив на стародавньоєврейську і давньогрецьку культуру.

2. Перекладацькі традиції у Стародавній Греції

Античність, як грецька, так і римська, вважається предтечею європейської цивілізації. Її творча сила не раз впливала на розвиток європейської культури (епоха Відродження, класицизм, неокласицизм і т. п.). Унікальність античної культури перш за все в тому колосальному творчому потенціалу, який вдалося розвинути Греції, а згодом і Риму в історично короткий проміжок часу (VI-I ст. до н. е.). Це знайшло своє відображення в багатстві письмовій літературі.

Давньогрецьку цивілізацію історики не випадково відносять до «первинних». Це означає, що вона мало жила в впливом ззовні і відчувала себе як самодостатня. У греків за кілька століть сформувалася різнобічна і систематизована словесна культура, як усна, так і зодягнена в письмову форму. Необхідності в перекладі творів з чужих мов не виникало, і на протязі всього періоду грецької античності нам не відомо жодного твору літератури, яке було б перекладом. «Однак, констатуємо відсутність перекладу «ззовні», жодним чином не можна стверджувати, що давньогрецька культура обходилася без перекодування інформації. Для таких культур, як грецька, очевидно, варто ввести поняття «внутрішнього» перекладу. Це поняття застосовне насамперед до давньогрецької інтерпретації власної епічної творчості. Якщо частина давньогрецьких жанрів, таких як лірична і гімнічна поезія, риторика, були авторськими, то епос, початково існуючи в усній формі, існував у великому різноманітті авторських трактувань, що відбилося, зокрема, в давньогрецькій трагедії. «Електра» Евріпіда і «Електра» Есхіла і «Орестейя» Есхіла і «Орест» Евріпіда – не що інше, як різні інтерпретації, свого роду «внутрішні» переклади відомого давньогрецького міфу.

При цьому важливо, що міф древні греки розглядають як реальність, а не як вигадка; усвідомлення вимислу з'являється набагато пізніше. У світосприйнятті стародавнього грека боги Олімпу настільки ж реальні, як він сам і його сучасники, а те, що відбувалося з ними – так само реально, як життя будь-якої людини того часу і як історичні події минулого і сучасності. Причому письмовий текст не розглядається в античності як самостійна цінність, йому не поклоняються. Сильне релігійне почуття стародавні греки відчувають до самого язичницького міфу, який відомий їм з дитинства з усних переказів і не має форми остаточного письмового тексту (подібно тексту Біблії для європейця середньовіччя), і особливо цінують майстерність подачі цього міфу.

Гомер для них – один з таких майстрів. У тому ж ряду великі трагіки Стародавньої Греції – **Есхіл**, **Софокл** і **Евріпід**. Тому найважливіша особливість текстового оформлення відомих сюжетів в давньогрецький період шляхом їх «внутрішнього перекладу» – це відсутність пієтету перед письмовим текстом і відсутність уявлення про стійкість остаточного тексту. У цьому, можливо, одна з причин поганого збереження давньогрецьких літературних пам'яток. Відомо, що греки з гордістю ставилися до інших народів, називаючи їх варварами, і неохоче вивчали «варварські» мови. Але контакти з зовнішнім світом у греків, безумовно, існували або забезпечувалися діяльністю перекладачів-найманців, тобто варварів, які знали грецьку мову. Такі перекладачі згадуються навіть в літературних пам'ятках, наприклад в романі **Флавія Філострата** «Життя Аполлона Тіанського» (III ст. н. е.). З істотними слідами діяльності перекладачів ми стикаємося лише в пізній період Стародавньої Греції, і до того ж на територіях грецьких завоювань. Так, в Олександрії в 285-243 рр. до н. е. був здійснений переклад Біблії грецькою мовою, виконаний ще в рамках старої, дохристиянської традиції, тобто з неабиякою часткою адаптації і переказу.

При цьому важливо, що міф древні греки розглядають як реальність, а не як вигадку; усвідомлення вимислу з'являється набагато пізніше. У світосприйнятті стародавнього грека боги Олімпу настільки ж реальні, як він сам і його сучасники, а те, що відбувається з ними – так само реально, як життя будь-якої людини того часу і як історичні події минулого і сучасності. Причому письмовий текст не розглядається в античності як самостійна цінність, йому не вклоняються. Сильне релігійне почуття стародавні греки відчувають до самого язичницького міфу, який відомий їм з переказів і не має форми остаточного письмового тексту (подібно тексту Біблії для європейця середньовіччя), і особливо цінують майстерність подачі цього міфу.

3. Розвиток перекладу у Давньому Римі

Стародавні римляни на відміну від стародавніх греків перекладом користувалися широко, причому переважав саме переклад іноземних, зовнішніх мов, який зіграв значну роль в формуванні римської культури епохи античності. Висловлюються навіть крайні точки зору про те що римська культура представляла собою системної переклад грецької культури. Але докладне вивчення пам'ятників Стародавнього Риму дозволяє зробити висновок про те, що римська культура, відчуваючи на початку свого формування потужний стимул у вигляді досягнень грецької культури, потім йшла в своєму розвитку власним шляхом. Так чи інакше, Рим на ранньому етапі свого становлення мав найбільш тісні контакти саме з Грецією, і найбільший обсяг переказів припадав в зв'язку з цим на частку грецької мови. Початок постійним контактам Риму і Греції поклато вторгнення в Італію епірського царя Пірра у 280 р, що закінчилося невдачею (відома «Піррова перемога»). Грек Бенкет, зрозуміло, ставився до римлян як до варварів і тому навряд чи знав латинь; за непрямыми даними можна вважати, що спілкування Пірра з римлянами здійснювалося через перекладачів. Цікаво, що і самі римляни вважали свою мову варварською і високо шанували грецьку, на якій писали перші історіографи, такі як **Квінт Фабій Пиктор** (III в. до н. е.). Знання грецької мови було свідченням освіченості і високого статусу в суспільстві, і дипломатичні контакти з греками в ту пору забезпечувалися перекладом, який виконували громадяни Риму. Так, перший відомий нам по імені усний перекладач – це сенатор **Гай Ацилій**, який виступав в ролі перекладача в сенаті, коли в 155 р до Риму прибуло грецьке посольство, представлене філософами **Корнеадом**, **Діогеном** і **Кріптолаєм**.

Родоначальником перекладу писемних пам'яток і зачинателем римської літератури вважається грек з Тарента, вільновідпущеник **Луцій Лівій Андроник** (бл. 275-200 рр. до н. е.). Андроник переклав латинською «Одісею» Гомера, яка протягом наступних 200 років була обов'язковим читанням римських школярів. Андроник розробив різні прийоми адаптації грецьких творів до римської дійсності і культури. Саме він першим заміняв при перекладі імена грецьких богів на імена відповідних їм римських богів. За допомогою транскрипції він вводив в текст латинського перекладу грецькі слова, що позначали екзотичні реалії. Замінюючи грецькі метричні розміри на народний сатурнійський вірш, він поклав початок римської класичної поезії. Відомо 12 назв грецьких комедій і трагедій, які перевів Андроник, виступаючи одночасно в якості режисера і актора при їх постановці. Фактично Лівій

Андроник може вважатися родоначальником того методу адаптаційного перекладу, який широко застосовувався римськими перекладачами згодом.

Наступною великою фігурою в області перекладу в Римі був Квінт Енній (239-169 рр. до н.е). Володіючи трьома мовами: рідною окською, грецькою і латинською, Еній прославився як власними творами, так і перекладами. Вже в творчості Енія з'явився феномен, який яскраво характеризує римські переклади з грецької: вони в більшій мірі є засвоєнням грецького вихідного матеріалу, ніж перекладом текстів в нашому сучасному розумінні.

Відомий римський комедіограф **Тит Макцій Плавт** (к. I- поч. II ст. до н. е.) теж будував свої комедії на основі грецьких, використовуючи прийом контамінації, тобто з'єднуючи досить точний переклад окремих фраз з власними фрагментами. Характерно, що і сам Плавт, і його сучасники, очевидно, вважали творіння Плавта перекладами. Про дві з його комедій прямо сказано: «Плавт переклав варварською мовою» (тобто латиною). Треба відзначити, що Плавт навмисно підсилював простонародний відтінок мови героїв своїх комедій, тому особливо високо цінувався плебсом. Твори представників Посідіппа, Алексіда, Филемона – використовував у своїй творчості Цецилії Стацій (220–168 рр. до н. е.). На думку Авла Геллі, «нової аттичної комедії» Менандра, переклади його часу також тьмяніють перед грецькими оригіналами.

Воістину грандіозна перекладацька творчість **Публія Теренція Афра** (190-159 рр. до н. е.). І справа не тільки в його об'ємі – за деякими відомостями, Теренцій переклав з грецької близько 100 комедій. Важливо інше: використовуючи весь досвід обробки грецького драматичного матеріалу попередніми авторами, Теренцій вклав в уста персонажів витончену літературну мову. У цій промові немає грубих, простонародних виразів, але немає і архаїзмів, що дозволило сучасникам бачити в ній зразок літературної норми. Тому Теренція за життя цінували передусім серед освічених аристократів-еллінофілов. Цезар відмічає «чисту мову» Теренція, хоча і говорить, що по «комічній силі» йому з греками не зрівнятися, а Цицерон пише, що Теренцій «все висловлює витончено, всюди кажучи солодкоголосно». До нас повністю дійшли 4 комедії, що є перекладами комедій Менандра, і 2 комедії, основою яких були твори **Аполлодора Критського**. Всі вони потім були включені в програму вищого римської освіти, а їх автора вшановували як члена Великої квадриги: Теренцій, Цицерон, Вергілій, Саллюстій. Таким чином, до кінця II ст. формується літературна латинська мова, багато в чому завдяки численним

перекладам з грецької. Освоєння ж грецької шляхом перекладу призводить до створення самостійної римської літератури. При цьому кожна з античних мов – як латинська, так і грецька – посідають в римській культурі і суспільному житті свою, особливу нішу. Статус грецької мови став подвійним: з одного боку, це «мова нижчих шарів, рабів, а з іншого боку – мова освіченої еліти».

Приблизно до цього ж часу належать і перші теоретичні міркування про переклад. Вони належать відомому ораторові, філософу і політичному діячеві **Марку Туллію Цицерону** (106-43 рр. до н.е.). Перекладом Цицерон займався і сам, причому з юного віку. У 16 років він переклав грецьку поему по астрономії – «Явища» Арата; потім, в 32 роки, відомий твір Ксенофонта (IV ст. до н.е.) «Домобуд». Цицерон вважав, що дослівний, буквальний переклад – свідомство мовної бідності і беспорядності перекладача. Він закликав передавати не форму, а зміст твору, підбираючи слова «не за рахунком, а як би по вазі»; слідувати законам мови перекладу; орієнтуватися при виборі відповідників на читача або слухача – тобто вважав важливою установку на конкретного реципієнта.

До I ст. н. е. римська література засвоїла практично всі жанри грецької літератури і стала розвиватися самостійно. Тепер переважає не прямий вплив – через переклад, а опосередкований – через сюжетику. Воно доповнюється вже розробленим методом орнаментального використання окремих точно перекладених цитат з грецьких авторів (контамінація). Так, Квінт Горацій Флакк (65-рр. до н.е.) сюжетно і архітонічно найчастіше слідує раннім грецьким поетам: Архілоху, Сапфо, Алкею, Анакреонту, Мімнерму, Піндару. Наслідуючи еолійським поетам також і в метриці, і в стилі, Горацій не є сліпим наслідувачем – їх мотиви і цитати служать лейтмотивом або епіграфом до тієї теми, яку поет розвиває самостійно, домагаючись бездоганної форми при стислій виразності мови. Горацій творчо користується багатющим арсеналом грецької сюжетики і стилістики, досягаючи нової літературної якості – тієї гармонії форми і думки, яка властива тільки його творчості.

Починаючи з I ст. н. е. провідним стає прозаїчний переклад. Ще у I ст. до н. е. історик Сісенна (118-67 рр. до н. е.) перекладає на латинь «Мілетські розповіді» Арістіда Мілетського. Поряд з іншими жанрами, в перші століття нашої ери серед перекладів переважає роман. Причому в Римі було створено, по суті, всього 2 власних роману на латині: «Сатирикон» Петронія і «Золотий віслик» Апулея; інші відомі романи були перекладними. У II ст. з'являється «Історія Аполлонія, царя Тирського», на початку III ст. – «Щоденник Троянської війни», потім –

«Діяння Олександра» в перекладі Юлія Валерія, а в IV ст. – «Історія падіння Трої», а також «Іудейська війна» Йосипа Флавія, написана у I ст. грецькою мовою.

Питання для самоконтролю:

1. Чому з'явилася потреба у перекладацькій діяльності?
2. Хто були перші перекладачі і чому саме вони?
3. Які найдавніші переклади збереглися до сьогодні?
4. Назвіть перекладачів античності, яких ви знаєте.
5. У чому полягає відмінність між перекладацькими традиціями у Стародавній Греції та Стародавньому Римі?

Тема 3.

**ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ ТРАДИЦІЇ ЕПОХИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ.
ЄВРОПЕЙСЬКІ ТРАДИЦІЇ ПЕРЕКЛАДУ 14–19 СТ.**

План

1. *Перекладацькі традиції в епоху Середньовіччя.*
2. *Перекладацькі традиції середніх віків у Східних країнах.*
3. *Особливості перекладу в епоху Відродження.*
4. *Європейські традиції перекладознавства у Нову Добу.*

1. Перекладацькі традиції в епоху Середньовіччя

Античний світ повільно і непомітно згасає, переростаючи в європейський. Ми не можемо назвати точну дату, коли має сенс говорити про власний європейський світ. Але відправною точкою, як завжди, служить людина і людське суспільство. А людина на порубіжжі ер перейшла від розчленованої, розпорошеного в навколишній природі язичницького сприйняття світу – до монотеїстичного. Для європейських народів провідним варіантом такого сприйняття стало християнство. Саме ця грандіозна зміна у сприйнятті людиною себе і світу зумовила новий підхід до перекладу і закріпила його на довгі століття.

Християнство принесло з собою Святе письмо – священний текст, до якого люди вже не підходили з колишніми, античними мірками.